

מצוה רנ"ז - מצוות כיבוד חכמים

נקודות מרכזיות במצווה

- מקור המצווה בתורה - וכיצד שני חלקי הפסוק מלמדים על כבוד **לחכמי התורה** בדווקא. מדוע החכם נקרא "זקן".
- שורש המצווה - לכבד מי שמשיג את תכליתו (להכיר את בוראו), ומתוך כך לגרום לאחרים ללכת בדרך זו. לאור זאת: כבוד גם לזקן אשמאי (שאינו תלמיד חכם) כיון שברוב שניו ראה נפלאות ה'. מניעת כבוד מבעל עבירות.
- דיני המצווה: הדרגות השונות: כבוד בין חכמים, כבוד לרבו, כבוד לרב מובהק. קדימות הרב לאב (אם אביו אינו חכם) החולק על רבו - והלימוד מעדת קרח פטור חכמים ממסים ועבודות ציבור

דגשים בהוראה

זקן=חכם

ספר החינוך מבאר את שני חלקי הפסוק "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן" - כעוסקים **בחכמי התורה**. כל חלק מתפרש לאור מקור אחר: "שיבה" - "דסבר באורייתא", לפי תרגום אונקלוס. "זקן" - "זה שקנה חכמה" על פי התלמוד במסכת קידושין. לדבריו, החכם נקרא בתורה "זקן", מפני שידעיותיו והשגותיו בזכות לימודו וחכמתו, מרובות כשל אדם שחי שנים רבות. למרות שהתורה מתייחסת במצווה זו לחכמי התורה, מציין ספר החינוך את דעתו של איסי בן יהודה הטוען שיש מצווה לכבד גם זקן **אשמאי**, שלדברי ספר החינוך הכוונה לאדם זקן שאינו חכם בתורה, אך אינו בעל עבירות. ראו בעניין זה בהרחבות. ישנם תלמידים שמתבלבלים בין המושג "זקן אשמאי" לבין "זקן ממרא" שבמצוות לא תסור (תצ"ו). כדאי להדגיש ולמנוע בלבול זה.

מורא רבך - כמורא שמים

- בשני מקומות במצווה זו מדבר ספר החינוך על השוואת היחס לרב ליחס כלפי שמים:
- "מורא רבך - כמורא שמים". ספר החינוך מביא זאת כשהוא מדבר על ההבדל בין כבוד רבו לכבוד שאר החכמים.
 - "כל החולק על רבו לחולק על השמים, שפאמר (במדבר כו, ט): 'והצוה אתם על ה'".
- לעתים תלמידים מערבים בין הציטוטים, ומביאים כהוכחה לכך ש"החולק על רבו כחולק על השכינה" - את מאמר חז"ל "מורא רבך כמורא שמים". חשוב לוודא שהתלמידים **מבינים את הדרך** בה למדה זאת הגמרא מהפסוק, וכך יזכרו זאת טוב יותר. הפסוקים מספרים על דתן ואבירם, ואומרים: "וַיִּבְנֵי אֱלִיָּאֵבֱל מוֹאֵלֶתָן וְאַבִּירָם, הוּא דָתָן וְאַבִּירָם קִרְיָאֵי הָעֵדָה אֲשֶׁר הָצוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּעֵדַת קָרַח, בְּהִצְתָם עַל ה': וַתִּפְתַּח הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ וַתַּלְבֵּל אֹתָם לְאֶת קִרְחַלְמֹות הָעֵדָה בְּאֹכֶל הָאֵשׁ אֶת חֲמִשִּׁים וּמְאֹתָיִם אִישׁ וְלִחְיֹוֹלָיִם". דתן ואבירם "הצו", כלומר רבו, כנגד משה ואהרן, "בהצותם על ה'", כלומר - ובכך רבו כנגד ה'. המחלוקת שעוררו כנגד משה רבינו, מתוארת כמחלוקת כנגד ה'. ומכאן שהחולק על רבו, נחשב כחולק על השכינה.

יסוד חזק בדת

ספר החינוך מסיים את המצווה באמרו שהעובר עליה ענשו גדול "למען כי זה יסוד חזק בדת". מדוע מצוה זו היא יסוד חזק בדת? ספר החינוך לא מסביר זאת במפורש, אולם נראה שמדבריו בשורש המצווה ניתן להבין את כוונתו. כפי שהוא ביאר שם, מטרת הכבוד היא לעודד אנשים לפעול להשגת תכלית חייהם - ידיעת הבורא ותורתו. הכבוד הניתן לאלו שהגיעו לכך (במידה רבה יותר מאחרים) גורם לשאר בני האדם לרצות ללכת בדרכם. לאור זאת מובן שמצווה זו היא בסיס ("יסוד") לקיומה של דרך התורה והמצוות, בכך שהיא גורמת לרבים ללכת בדרך זו.

הרחבות

(בכל הנוגע להרחבות, יש לשקול היטב האם ההרחבות לא עלולות לבלבל את התלמידים. חשוב שהתלמידים ידעו להבחין מה נכלל בדברי ספר החינוך ומה מהווה תוספת).

זקן אשמאי

בתלמוד (מסכת קידושין לב, ב) מובאת מחלוקת האם ישנה חובה לכבד זקן שאינו תלמיד חכם. דעת איסי בן יהודה (אחד התנאים, מחכמי המשנה) היא שיש לכבד כל אדם זקן, אפילו אם הוא "זקן אשמאי", ולעומתו יש הסוברים שהחובה חלה אך ורק כלפי חכמי התורה.

ספר החינוך מביא את דעת איסי בן יהודה, ואת פסיקתו של ר' יוחנן (האמורא, מחכמי התלמוד) כדעת איסי. מהו "זקן אשמאי"? ומה פירוש המילה?

לדעת בעלי התוספות מדובר בזקן שאינו חכם, והמושג נגזר מלשון "שממה", או מלשון דומה בארמית, שמשמעותן ריקנות, וכאן - ריקנות מתורה.

רש"י שם מבאר שמדובר ב"זקן רשע ועם הארץ", וכנראה שמפרש "אשמאי" מלשון אשמה. על פי פירוש, לא מובן מדוע לדעת איסי בן יהודה יש לכבד גם זקן אשמאי, וכך שואלים עליו בעלי התוספות.

ספר החינוך מבאר "זקן אשמאי" כפירושם של התוספות - שאינו חכם, אך יש לכבדו רק בתנאי שאינו בעל עבירות. (מי שהוא בעל עבירות אינו ראוי לכבוד, כיון שמטרת הכבוד היא לעורר אחרים ללכת בדרכיו של האדם שמשיג את ייעודו ומטרת בריאתו, וזה שעובר עבירה איננו כזה, ואיננו ראוי להיות דמות לחיקוי).

לעניות דעתי, לא כדאי לסבך את התלמידים עם הפירושים השונים, אלא להתמקד בפירוש דבריו של ספר החינוך עצמו, ואולי בהרחבה לבאר את המילה "אשמאי".

הכבוד והחיקוי - על מפורסמים והערצה בימינו

בשורש המצווה מלמד ספר החינוך כי מטרת הכבוד היא לעורר אנשים ללכת בדרכיו של מי שהשיג את תכלית בריאתו - לדעת את בוראו. הכבוד - כמעודד חיקוי, זו תופעה שניתן להבחין בה בצורה בולטת בתחומים רבים, ובחיייהם של בני הנוער היא ניכרת באופנים שונים בכל מה שקשור ליחס לאנשי תרבות, זמרים ושחקנים, ולאנשי ציבור, פוליטיקאים ואנשי צבא.

כדאי לפתוח את הנושא לדיון, ולנסות להגיע להבחנה של התלמידים את מי הם או הציבור מכבדים? כיצד בא הכבוד לידי ביטוי (בדרכים שונות, כמו למשל: תמונות, ציטוט, מעקב ברשת ועוד), והאם הכבוד משפיע גם למעשה על חיקוי והליכה בעקבות אותן דמויות. המודעות לנושא עשויה לאפשר לתלמידים לבקר את עצמם, ולבחון האם הם אכן מעוניינים לחקות דמויות אלו או אחרות, והאם הם בונים יחס נכון כלפי הדמויות שאכן ראויות לחיקוי.

הקדמת רבו לאביו

ספר החינוך מביא את דברי חז"ל המלמדים שרבו של האדם קודם לאביו במקרים מסוימים. הניסיון מלמד שקביעה זו מעוררת פליאה ואף התנגדות בקרב תלמידים רבים. כיצד ניתן להקדים משהו להורים שלנו? כך הם שואלים.

ראשית, יש משהו בריא בשאלה, וטוב לתת לתלמידים לשהות בה, ואף לבקש מהם ולאפשר להם להסביר את עצמם. פעמים רבות מדובר בתלמידים שלא דווקא מצטיינים ביחסם להורים, ולעיתים גם נותנים העדפה לקשרים חברתיים על פני המחויבות להורים. ההזדמנות הזו, בה מועלית הפליאה כיצד ניתן להקדים משהו להורים - יש בה חשיבות, שכדאי לתת לה מקום.

ולעצם העניין - ידועים דברי חז"ל על כך ש"אביו מביאו לחיי העולם הזה, ורבו מביאו לחיי העולם הבא" (תלמוד בבלי בבא מציעא לג, א). העלאת הסבר זה בפני התלמידים מציפה בדרך כלל את השאלה - האם ההורים לא מביאים אותנו לחיי העולם הבא בדרך חינוכם? ובהקשר זה אכן יש מקום לומר שכאשר ההורים מלמדים את ילדיהם תורה, מצוות וערכים, תהיה להם קדימה.

ניתן לכוון את התלמידים למצוא לכך ביטוי בדברי ספר החינוך.

הכוונה כמובן לדבריו על מקרה שבו האב חכם (בתורה), גם אם אינו כרבו, שאז אביו קודם, ולכך ישנם שני פירושים עיקריים - האחד, שאם הוא חכם, בוודאי גם לימדו תורה, ואם כן הביאו גם לחיי העולם הבא. ההסבר השני הוא, שמפני שיש בו שני דברים - כבוד הורים וכבוד חכמי התורה, יש להעדיף. לפי ההסבר הראשון, אכן יש מקום לטענה שהועלתה.

נקודה נוספת שניתן וחשוב להעלות, היא שהלכה זו עוסקת ברב מובהק, שרוב חוכמתו ממנו. מדובר במי שהשפעתו על עולמו התורני של התלמיד היא משמעותית ביותר. נראה שרוב התלמידים בגיל זה עדיין לא מכירים מציאות כזו, של דמות שהשפיעה עליהם כל כך, ושינקו ממנה את רוב ידיעותיהם והשקפתם. (יש הטוענים שבימינו, עם החשיפה למקורות מידע רבים ומגוונים, מציאות של רב מובהק רחוקה אף יותר מבעבר, ואולי גם בזה אפשר להרחיב).

מצד אחד אולי יש בכך כדי ליישב את דעתם של התלמידים, שמתקשים לראות ברבותיהם המוכרים דמות הקודמת להורים, ומאידך - יש בכך הצבת מעין שאיפה או אידיאל של בניית יחסים עמוקים עם דמויות תורניות בהמשך דרכם, באופן שיוכלו לחוש את עומק ומלוא המשמעות של "מביאו לחיי העולם הבא".

מהלכות כבוד רבו

ספר החינוך מציין בכלליות מספר הלכות או כותרות הנוגעות לכבוד רבו. נפרט מעט לגבי חלק מהן (הרחבות אלו אינן חלק מחומר הלימודים ביחידה זו).

• קימה בפני הרב

הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פרק ה' ובעיקר פרק ו' מפרט את הלכות הקימה בפני חכמים. בפני תלמיד חכם שאינו רבו יש לקום כשמגיע למרחק ארבע אמות ממנו (כשני מטרים) עד שיעבור אותו. בפני רבו (המובהק) יש לעמוד מהרגע שרואה אותו עד שיתרחק ולא יראה אותו. אדם שעוסק במלאכה והעמידה בפני החכם גורמת לו הפסקה והפסד, או אדם שנמצא במקום לא מכובד כמו מרחץ, אינו צריך לעמוד לפני החכם. ותלמיד שנמצא בקרבת רבו כל היום - עומד לפני רק פעם אחת בבוקר ופעם בערב ולא יותר.

• כשרבו עובר על דברי תורה - כיצד ימנענו?

כך כותב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק ה, ט): "ראה רבו עובר על דברי תורה אומר לו 'לימדתנו רבינו כך וכך'", כלומר, לא יאמר לו ישירות שהוא טועה, אלא יזכיר לו בדרך מכובדת וירמוז לו שהוא לימד דבר מסוים, ומתוך כך ישים הרב לב שכעת הוא טועה בכך.

• לא יורה בפניו

אסור לתלמיד לפסוק הלכה בפני רבו, ואפילו שלא בנוכחותו אלא בקרבת מקום לו, עד 12 מיל (כ- 12 ק"מ. נדגיש כי אין מדובר ב"מייל" שנוהג בימינו במדינות שונות. המיל הוא מידת אורך/מרחק שאורכה 2000 אמה. יש סוברים שהיא זהה ל 960 מ', ויש המעריכים אותה בכ 1200 מ'. כתבתי כאן 12 ק"מ כמידה מקורבת)

נציין, כי במקרים מסוימים מותר לתלמיד לפסוק בקרבת רבו - כאשר רבו נתן לו רשות, או כאשר מדובר במניעה מידית של אדם מאיסור.

כמו כן, כתב השו"ע שיש אומרים שדברים ידועים ופשוטים הכתובים בספרים - מותר לאדם ללמד בפני רבו, ורק דברים הדורשים חידוש או השוואת עניינים וכד' - אין לתלמיד להורות בפני רבו. נדגיש כי הגבלות ותנאים אלו אינם מופיעים בספר החינוך.

פטור ממסים ובימינו וביאור הדרשה

ספר החינוך מלמד על הפטור של תלמידי החכמים מעבודות ציבור (שהיו נעשות בעבר על ידי אנשים מן השורה שגויסו לשם כך) וכן הפטור שלהם ממיסים שונים (המוטלים על כל אדם, או המוטלים על כלל אנשי העיר ומתחלקים ביניהם, או מזדמנים ואינם קבועים וקצובים - ובקיצור, כול סוגי המיסים).

הטעם לפטור זה - שמירה על כבודם ומוראם (יחס מיוחד זה נועד להקנות להם מעמד נעלה, ובכך כולם ירצו ללכת בדרכם, כפי שהוסבר בשורש המצווה).

מעניין לבחון האם גם בימינו יש פטורים הניתנים ללומדי התורה? וכיצד אנחנו ו/או החברה מתייחסים לכך? אפשר לדון בנושא הפטור מגיוס לצבא, מלגות שונות, הקלות במיסים - אם יש. האם הפטורים נובעים בימינו מטעם כבוד, או שיש לכך סיבות אחרות?

ספר החינוך מביא את הפסוק בהושע [ח, י]: עליו הסמיכו חכמים [בתלמוד מסכת בבא בתרא ח, א] את הפטור של תלמידי חכמים ממסים: "גם כי יִתְּנוּ בְּגוֹזִים עֲתָה אֶקְבָּצֶם, וְיִחְלוּ לְמַעַט מִמֶּשָׂא מֶלֶךְ שָׂרִים". (בפסוק, המילה "שרים" בלי ו' החיבור. בתלמוד מופיע ב', וכך בחוברת, אך המקור הוא כפי שמובא כאן)

פשוטו של הפסוק (על פי רש"י שם) אומר שגם אם עם ישראל יחזרו אחרי הגויים בגלות (- "יתנו", מלשון לתנות אהבה), הקב"ה בסופו של דבר יקבצם ויגאלם בבוא העת, והם יגיעו כנועים (- "יחלו") לאחר שעברו תחת עול ומשא הבבלים. אולם חכמינו דרשו אותו באופן אחר:

"יתנו" - מתפרש בדרשה זו מלשון ישגנו (משניות), ילמדו תורה. אם בני ישראל ילמדו תורה בעודם בגויים, אזי עתה, באופן מיידי אקבצם ואגאלם, כך מבטיח ה'.

"יחלו" - במשמעות של יתבטלו, כלומר יבטלו מהם את החובות של- "מֶשָׂא מֶלֶךְ שָׂרִים" - עול המלך, כלומר מיסים ועבודות ציבור.